

שירת הטבע

קוראים שלושה שירים של לאה גולדברג

מבוא

קריאת ספרות יפה בבית הספר נועדה בעיקר להעניק חוויות והתנסויות אסתטיות, שבאמצעותן יבינו התלמידים טוב יותר את עצמם ואת זולתם, יפתחו את הדמיון והאינטלקט, יפתחו אהבת קריאה ומודעות ספרותית ואת היכולת להעריך יצירות ספרות. הספרות היא כלי להנחלת אוצרות התרבות והמחשבה. מפגש עם יצירה ספרותית בבית הספר אמור לזמן לתלמידים חוויות והתנסויות אסתטיות ורגשיות ולאפשר לכל אחד מהם לבנות את עולם הטקסט האישי בהתאם לידע שלו, לניסיון העבר ולאישיותו (מתוך תכנית הלימודים בחינוך לשוני, עמוד 56).

תפקידה הראשוני של הספרות אינו להיות כלי הוראה, אלא לאפשר לה להתקיים קודם כול בזכות עצמה: יש לאפשר לחוות את הטקסטים הספרותיים כיצירת אמנות. תשומת לב ל"מסר" הספרותי של היצירה ולדרכי עיצובה צריכים להיות חלק מן הקריאות החוזרות של הטקסט (Cianciolo 1982)

שירים הם חלק מעולם השיח הספרותי. ילדים נחשפים לשירים מגיל צעיר מאוד, וחלק נכבד מהספרות לגיל הרך שייך לסוגה זאת. בגיל הצעיר המפגש עם השירים נעשה באמצעות ההורים, הגננת או המורה. ככל שהילדים גדלים, הם קוראים פחות ופחות שירה, ולכן העיסוק בסוגה הזאת בבית הספר חשוב מאוד.

השירה היא דרך מיוחדת להצגת נושאים ושימוש מיוחד במילים. השירה מאמנת את הקורא "לשחק במשמעויות", להשוות בין דברים, לדמות, לראות תופעות באופן אחר, וכך העיסוק בשירה בבית הספר עוזר להרחבת עולמם של הילדים. היחידה הזאת מציגה דוגמה לפעילות מכוונת למפגש עם שירים בכיתה.

אפשר לראות ביחידה חלק מהמכלול של הוראת הספרות בביה"ס היסודי (בהמשך מצורף הקישור אל הנספח החדש להוראת הספרות). אפשר ללמד את השירים שביחידה זו הן במסגרת המעגל "ייחודו של יוצר", שבו נכללת גם היוצרת לאה גולדברג, והן במסגרת המעגל הרביעי, שבו ניתנת למורים האפשרות לבחור ביצירות ספרות איכותיות שאינן ברשימות המוצעות. השיר "המציאה" נמצא ברשימת השירים במעגל השני. השיר "אור וצל" ו"הספורטאית" הם מן המעגל השלישי (ייחודו של יוצר).

יעדי החינוך הלשוני הבאים לידי ביטוי ביחידה זו:

- קריאה של יצירות והאזנה להן לשם הנאה.
- זיהוי המאפיינים הליריים הבולטים ביצירה (מטפורה, השהיה, חזרות, חריזה, מצלול), וקישור בין המאפיינים לבין משמעות השיר.
- הבחנה בשימוש ייחודי במילים ובצירופי מילים בשירה.
- הרחבת משמעותה של היצירה על ידי קישור היצירה לעולמם של הקוראים ועל ידי קישור בין יצירות שונות על פי יוצרים, נושאים וסוגות.
- שיתוף אחרים בהתרשמויות בעקבות הקריאה.
- התנסות בקריאה פרשנית של טקסט אמנותי מנוקד.

תיאור היחידה

ביחידה זאת פוגשים התלמידים שלושה שירים של לאה גולדברג: "מציאה", "אור וצל" ו"הספורטאית". שלושת השירים מציגים לילדים מראות טבע יומיומיים, המוכרים להם, והסתכלות מיוחדת של המשוררת על המראות האלה כעל משחקי ילדות. הטבע המוכר כל כך לכולנו מקבל חיים אחרים וחדשים תחת קולמוסה של לאה גולדברג.

מטרת היחידה היא לבנות פיגומי הוראה-למידה שיאפשרו לתלמידים לגלות את דרכי העיצוב של השיר, וכך להוסיף נדבך חשוב להנאה האסתטית שלהם מקריאת השירים.

ביחידה נלמדים שלושת השירים בעיקר דרך האמצעים האמנותיים המופיעים בהם. בכל שיר נלמדים רק חלק מן האמצעים האלה. רוב האמצעים האמנותיים חוזרים ומופיעים בכל שלושת השירים. כדי לא לייגע את הילדים וכדי לא לחזור על אותם האמצעים שוב ושוב, אנו מציעים לעסוק בכל שיר רק בשניים-שלושה אמצעים אמנותיים. הבחירה באילו אמצעים אמנותיים לעסוק בכל שיר נתונה בידי המורה.

המלצה לקריאה נוספת (למורים)

- יסודות בשירת הילדים בראי יצירתה של לאה גולדברג, מתוך **בין סופר ילדים לקוראיו** בעריכת לאה חובב, ספרית פועלים, 1978
- **סוגיות וסוגים בשירת ילדים**, מירי ברוך, משהב"ט 1985
- **תנו להם ספרים**, אוריאל אופק, פרק י"ב. ספרית פועלים 1988
- **לכל שיר יש שם**, מירי ברוך ומאיה פרוכטמן, פפירוס 1982
- **מפגש עם טקסטים: קוראים טקסט ספרותי**, מדריך למורה: משרד החינוך התרבות והספורט, המינהל הפדגוגי- האגף לתכניות לימודים, ירושלים התשנ"ח
- לקט ממאמריה של לאה גולדברג על ספרות לילדים באתר 'דףדף'
<http://www.dafdaf.co.il>

מהלך ההוראה

7	פעילות פתיחה
8	השיר "מציאה"
16	השיר "אור וצל"
21	השיר "הספורטאית"
24	פעילות סיכום

פעילות פתיחה

במליאה

- מיידעים את התלמידים שהם עומדים לפגוש שירים של לאה גולדברג, ושואלים מי שמע עליה ומי מכיר ספרים שלה. מציגים בכיתה כמה ספרים מאוד בולטים שרוב הילדים מכירים (דירה להשכיר, פלוטו, מה עושות האיילות...), ושואלים מי יודע וזוכר על מה מסופר בהם. עוזרים להם להיזכר בעזרת רמזים (זה על אנשים? על חיות?....).
- קוראים באוזני התלמידים קטעים מיצירותיה של לאה גולדברג המונחות בכיתה, על פי בחירה ושיקול הדעת של המורה ושל התלמידים.

מְצִיאָה לָאָה גוֹלְדֶּבֶרְג

חֲבָרִים, מִי יוֹדֵעַ
מָה מְצֵאתִי בְּרָחוֹב?
לֹא מְטֵמוֹן, לֹא מְטִבֵּעַ
מְצֵאתִי בְּרָחוֹב.

לֹא עָלָה וְלֹא פָּרַח,
לֹא כִפְתוֹר מְנַצֵּנֵךְ,
מְצֵאתִי בְּדֶרֶךְ
מִתַּחַת לְעֵץ.

חֲתִיכָה שֶׁל שָׁמַיִם
מְצֵאתִי בְּרָחוֹב,
בְּשִׁלּוּלֵית הַמַּיִם
תַּחַת עֵץ שֶׁבְּרָחוֹב.

חֲתִיכָה שֶׁל שָׁמַי תְּכַלֵּת
עֲמָקָה וְצִלּוּלָה,
כָּדָה, פְּשׁוּטָה, הִיא מְטִלֵּת
בְּשִׁלּוּלֵית הַגְּדוּלָה.

וְגַם קֶרֶן שׁוֹבֶבֶת
שְׁבָרִירִים-שְׁבָרִירִים,
בְּשִׁלּוּלֵית מְהַבֶּהֶבֶת
בְּמַיִם טְהוֹרִים.

וְאוֹרוֹת הָעֵינַיִם
וְמָה טוֹב לִי, מָה טוֹב:
חֲתִיכָה שֶׁל שָׁמַיִם
מְצֵאתִי בְּרָחוֹב!

השיר "מציאה"

בשיר "מציאה", כמו בשני השירים האחרים שנציג ביחידה זו, היוצרת מסתכלת על תופעת טבע יומיומית ובונה סביבה "אירוע", כלומר הופכת אותה למשהו יחיד ומיוחד, משהו שהיא רואה בו יותר ממה שרואים בו אחרים. היוצרת פונה אל הקוראים בגוף ראשון ומפתיעה אותם – ה"מציאה" שהיא מצאה בחוץ אינה אלא בבואה של פיסת שמים בתוך שלולית. ההפתעה היא תוצאה של הפער בין הציפייה שנוצרת מקריאת שם השיר, מציאה, והשורות הראשונות של השיר לבין מה שמתגלה לקורא עם ההתקדמות בקריאת השיר. המשוררת משתמשת במילה **מציאה** במובן של רכישת מוצר בעל ערך במחיר מוזל.

היוצרת מספרת לנו שמצאה מציאה, משהו שהיא שמחה מאוד למצוא, וכך היא יוצרת סקרנות אצל הקוראים לגבי מהות המציאה. היוצרת בחרה להשהות את סיפוק הסקרנות של הקוראים עד לבית השלישי בשיר. **אמצעי ההשהיה** נועד ליצור מתח אצל הקורא לקראת הצגת העניין המרכזי ביצירה. ההשהיה מושגת באמצעות שאלה המופנית אל הקוראים, ובעקבותיה כמה תשובות לא מתאימות בתבנית המכילה את המילה 'לא' החוזרת כמה פעמים ברצף: "לא מטמון, לא מטבע", "לא עלה ולא פרח, לא כפתור מנצנץ". כל הפריטים שהוזכרו היו יכולים להיות תשובות הגיוניות לשאלה מה נמצא בשלולית, אבל הן לא נכונות לשיר שלנו. בבית השלישי מגלה לנו היוצרת מה מצאה: "חתיכה של שמיים... ברחוב, בשלולית המים".

ההפתעה בשיר נוצרת כשמתברר מהי המציאה שהיוצרת כל כך מכינה אותנו לקראתה. ההפתעה מתחזקת בגלל ההשהיה שנקטה היוצרת קודם. להפתעה זאת יש כמה רבדים:

מה המשמעות של 'חתיכה של שמיים'? האם יש דבר כזה במציאות? מדוע 'חתיכה של שמיים' היא 'מציאה' – משהו חגיגי ושמימי שהגיע 'למטה', ליום יום?

איך מוצאים 'חתיכה של שמיים' ברחוב או בשלולית?

המילה 'חתיכה' מתאימה לדברים ממשיים, כמו לחם. כשהיא מצרפת את המילה הזו למילה 'שמיים', המייצגת משהו שקוף, טהור, בלתי מושג, שאי אפשר לגעת בו, היא יוצרת **צירוף** מאוד **מפתיע**. הביטוי הזה הוא מעין תמצית החוויה של ההליכה ברחוב והגילוי המפעים.

חזרה היא עיקרון יסודי בספרות, ובעיקר בשירה. החזרה יוצרת ומדגישה משמעות בטקסט שירי. חזרה יכולה להתקיים בכל אחד מרכיבי הטקסט: חזרה על אותיות, חזרה על מילים ועל צירופי מילים, חזרה על חלקי משפטים או על משפטים שלמים. החזרה מסייעת ליוצר להעצים את החוויה. חזרה על מילים מסוימות, על צירופי מילים, או על משפטים מדגישה רעיון או הלך נפש שהיוצר רוצה להעביר.

בשיר זה יש כמה חזרות:

- בראשית השיר החזרה היא לצורך השהיית הגילוי של מהות המציאה. החזרה על התבנית הפותחת במילה "לא" בשני הבתים הראשונים נועדה להגביר את הסקרנות והמתח של הקורא.
- חזרה על "חתיכה של שמים מצאתי ברחוב" (בבית השלישי ובבית האחרון) מטרתה להדגיש את המציאה, שהיא לכאורה פשוטה ויומיומית (שנמצאה ברחוב), ואת הייחוד שלה (כמשהו שבעצם אי אפשר למצוא).
- חזרה על מילים צמודות: "שברירים-שברירים", "מה טוב לי, מה טוב". בחזרות אלה המילים החוזרות צמודות זו לזו, וכך הן מעצימות את התיאור של קרן האור ואת תחושתה של הדוברת לנוכח ה"מציאה" שלה.

חשוב להדגיש בפני התלמידים כי החזרות הן בחירה של היוצר. הוא מחליט במהלך הכתיבה מה הוא רוצה להדגיש לקוראים, ואחת הדרכים להדגשה היא חזרה על מילים או על צירופים. היוצר מחליט אילו מילים להדגיש, איפה וכמה פעמים.

היוצרת משתמשת באמצעים אמנותיים נוספים כדי להביע את הרעיונות שלה: **המצאה, או גזירה של מילים שאינן קיימות בשפה**. בשירים ובסיפורים אפשר למצוא מילים בעברית שלא קיימות בשפה, למשל: המילה "שובבת" המופיעה בשיר (בדומה למילה "נחמדת" בשירו של ביאליק "שלום רב שובך ציפורה נחמדת"). לפעמים המילים האלה דומות למילים קיימות בשפה (למשל: שובבה, נחמדה). הקוראים יכולים להבין את המילה החדשה בגלל קרבתה למילה האחרת שהם מכירים. יוצרים ממציאים מילים אלו לצורך חריזה או לצורך חגיגות ומשחקיות, למשל: שובבת - מהבהבת.

החריזה היא אמצעי שכיח בשירה. חריזה היא חזרה צלילית על תנועות ועיצורים, בדרך כלל בסיומות של שורות השיר. החרוזים מלווים את הילדים מגיל צעיר מאוד, הם מופיעים בשירים לפעוטות, והילדים נהנים מהם ואפילו מסוגלים להשלים חרוזים בעצמם. נראה שהאדם, בכל מקום וזמן, מפיק הנאה משחקית-אסתטית מהחריזה לצורותיה השונות. אך מעבר להנאה האסתטית והמוזיקלית שגורמת לחריזה, אפשר לטעון כי מסרים נקלטים בזיכרון ביתר

קלות כשהם ארוזים בחרוזים. בשירה אנו מצפים מהחריזה שלא תהיה טכנית בלבד, אלא תתרום גם ליופיו של השיר ולמשמעויותיו.

בשיר זה יש שני סוגים של חריזה:

- דמיון בין המילים המתחרזות רק באות הסופית ובתנועה שלפניה: טוב - בְּרָחוּב!
- דמיון בין המילים המתחרזות בשתי האותיות האחרונות ובתנועותיהן: שְׁמַיִם - הַפְּיִים, שְׁבָרִירִים - טְהוֹרִים.

לפני קריאת השיר

- כותבים על הלוח את שתי השורות הראשונות של השיר: "חברים, מי יודע, מה מצאתי ברחוב?"
- מבקשים מהתלמידים לקרוא את השורות הכתובות על הלוח, ושואלים: אילו דברים אתם יכולים למצוא כשאתם הולכים ברחוב? התלמידים יעלו בעיקר אפשרויות קונקרטיות, כמו: מטבע, צעצוע, מפתח, פרי, עיתון ישן וכו'.
- אומרים להם שעכשיו יראו מה מוצאים ברחוב בשיר שלפניהם. לא מבטלים את דבריהם, אלא מוסיפים שיש כאלה שמוצאים ברחוב דברים אחרים, דברים שלא כולם יכולים למצוא.

במליאה

- קוראים את שני הבתים הראשונים של השיר בפני התלמידים.
- מסבירים: כל מה שאתם אמרתם - הם לא מציאה, לא לדברים כאלה המשוררת מתכוונת.
- שואלים: אולי יש למישהו רעיון אחר לגמרי - מה אפשר למצוא ברחוב?

קריאת השיר

קריאה קולית של שיר מבטאת את ההיכרות של הקריין עם היבטיו השונים של השיר: תוכן, משמעויות גלויות וסמויות, מבנה, מילים וצירופי מילים, אמצעים המעניקים מוזיקליות, וקשרים בין הצורה לרעיונות ולתכנים. קריאה קולית של שיר יכולה לעזור לתלמידים לחוות את החוויה האסתטית והרגשית הגלומה בשיר. הקריאה הקולית הרהוטה של המורה מחדדת את ההבנה באמצעות האינטונציה, המקצב וכדומה. כמו כן, לחלק מן התלמידים יהיה קל יותר להבין את השיר תוך הפעלת שני ערוצים: קריאה עצמית והאזנה למורה. בכיתה עם מחשב ומקרן השיר גם מוקרן וגם נמצא בידי התלמידים. ראוי ליצור מפגש חוזר ונשנה עם היצירה, הווה אומר שהקריאה בשיר תתרחש כמה פעמים בהקשרים שונים ומגוונים. אין דומה קריאה ראשונה דמומה של שיר להאזנה למי שקורא את השיר קריאה רהוטה, מוטעמת ומפרשת או לקריאה דמומה שנייה.

בעקבות קריאת השיר

הערה זיזקטית: קריאה של שיר נועדה ליצור חוויה אסתטית, ליצור חיבור אישי ותחושת אמפתיה. ההתייחסות ליצירה האמנותית היא סובייקטיבית. לפיכך הפעילויות שבעקבות הקריאה הראשונית נועדו לעודד את ביטוי החוויה. מומלץ לאפשר לתלמידים לבטא את תחושותיהם בעקבות הקריאה באופנים מגוונים, מילוליים ויצירתיים כאחד. לשם כך רצוי ליצור אווירה אשר תעודד ותאפשר חופש הבעה של התלמידים. בשלב זה רצוי להימנע מהבעת תחושות או עמדות אישיות כלפי השיר ורק לעקוב בערנות אחר השיחה, לסייע בהבהרת מילים, ביטויים או נושאים שאינם מובנים לתלמידים ולקלוט את התרשמותם (על פי הוראת **הספרות בדרך ההתנסות וההבעה בבית הספר היסודי**, יחזקאל צורף, בית דביר הוצאת "רשפים" תל-אביב תשמ"ג).

מומלץ לתעד ולרשום מבחר תגובות של תלמידים, כדי לחזור ולהתייחס אליהם במהלך לימוד השיר. אפשר לחזור אל דברי התלמידים לקראת סיום התהליך של לימוד השיר ולברר אם יש לתלמידים תובנות נוספות או מחשבות אחרות בנוגע לשיר אחרי ההעמקה בו.

במליאה

- מזמינים את התלמידים להגיב באופן חופשי על השיר: לתאר את תחושותיהם בזמן שהאזינו לקריאה של המורה, לומר מה הם חושבים, לספר מה השיר מזכיר להם.
- מבקשים מן התלמידים לקרוא בעצמם את השיר ולהצביע על הבית שבו היוצרת מגלה לקוראים מהי המציאה (הבית השלישי).
- מבקשים מאחד התלמידים לקרוא בקול את הבית השלישי.
- שואלים וכותבים על הלוח: מהי המציאה? (השתקפות של "חתיכה של שמים בשלולית המים תחת עץ שברחוב")

אמצעי אמנותי – השהיה**במליאה**

- קוראים בקול את שתי השורות הראשונות של השיר:
"חברים, מי יודע
מה מצאתי ברחוב?"

בזוגות

- מבקשים מהתלמידים (בזוגות) להמשיך לקרוא את שני הבתים הראשונים של השיר ולסמן את הדברים שהיוצרת לא מצאה ברחוב.
- דנים בשאלה: מדוע היוצרת אינה מגלה מהי המציאה מיד אחרי שהיא שואלת "מי יודע מה מצאתי ברחוב"?

במליאה

- מקבצים את התשובות של הזוגות לשאלה (מדוע היוצרת משהה את גילוי המציאה) ומכלילים: היוצרת משהה את התשובה כדי לעורר סקרנות וליצור מתח.

אמצעי אמנותי – הפתעה**במליאה**

- מזמינים את התלמידים לתאר שלולית (מתי היא נוצרת? היכן? מה יש בה? איך היא נראית?).
- שואלים: מה ההבדל בין מה שאפשר למצוא במציאות ברחוב לבין מה שהיוצרת מצאה לפי השיר? (אין במציאות 'חתיכה של שמים')
- מה דעתכם על הביטוי הזה? תשוו למשל, לחתיכת לחם (מוחשי מול מופשט/דמיוני, משהו יומיומי מול משהו חגיגי, מיוחד). מסבירים את המושג 'מציאה' במשמעויות שונות: דבר מה שאבד, וגם דבר מה יקר ערך שנרכש בזול.
- שואלים באיזו משמעות משתמשת המשוררת בשיר?

- שואלים שאלה לדיון: מדוע היוצרת מתארת את חתיכת השמים המשתקפת בשלולית כ'מציאה'?
  - קוראים את הבתים 4-5, מאתרים ומסמנים את המילים שמתארות את המציאה (עמוקה, צלולה, מוטלת וגם קרן שובבת שמהבהבת שברירים שברירים).
  - משוחחים על ההפתעה ועל החגיגיות שבגילוי המציאה ובתיאור שלה ע"י היוצרת: במה דרך ההתבוננות של לאה גולדברג שונה מההתבוננות שלנו בסביבה שלנו? (לא כל מי שהולך ברחוב ומתבונן בשלולית רואה "חתיכת שמים", זאת ההתבוננות השונה שהביאה את היוצרת "לראות" ולזהות תופעה ייחודית זאת).
- הערה דיזקטית:** השיר מזמן פעילות סביב שני אמצעים אמנותיים שכיחים נוספים: חריזה וחזרה. אפשר לבחור באמצעי אחד מבין השניים.

אמצעי אמנותי – חריזה

במליאה

- מזהים ומסמנים את החריזה בשיר.
  - קוראים בקול חרוזים מהשיר.
- הצעה דיזקטית:** בכיתה שבה מחשב ומקרן אפשר לסמן את החרוזים על הטקסט המוצג בפני הכיתה, וע"י כך להדגים אמצעי זה.

אמצעי אמנותי – חזרה

בקבוצות

- מאתרים מילים, צירופים ומשפטים חוזרים ומסמנים אותם.
- דנים בשאלה: מדוע היוצרת בחרה לכתוב את המילים, הצירופים או המשפטים שוב ושוב? מה היא רצתה להשיג?

במליאה

- קוראים את מה שסומן ע"י הקבוצות ועל המטרה של החזרות השונות.

אמצעי אמנותי – יצירה של מילים חדשות (לבחירה של המורה)

במליאה

- שואלים: מהי משמעות המילה 'שובבת'? איזו מילה היא מזכירה?
- אילו מילים מתחרזות עם 'שובבת'? (סובבת, חושבת, כואבת).
- מסבירים שהיוצרת לקחה את המילה 'שובבה' וכתבה אותה בצורה קצת אחרת, ומילה זאת היא המצאה שלה, אי אפשר למשל למצוא אותה במילון.

- שואלים: למה בחרה היוצרת להמציא מילה חדשה? מה היא רצתה להשיג? (חריזה למילה 'מהבהבת')
- מסבירים שיוצרים לוקחים לעצמם לפעמים חירות להמציא מילים. כדי להמחיש - מקרינים על הלוח או מדפיסים על דפים את השיר "ברגז" של לאה גולדברג ואת השיר "אל הציפור" של ח"נ ביאליק. קוראים בפניהם את השירים ומבקשים מהם למצוא את ההמצאות של המילים.
(בשיר של לאה גולדברג "ברגז":
"אבל תרצה הקטנה עונה
חמורתיים בלי אוזניים."
בשירו של ביאליק "אל הציפור":
"שלום רב שובך
ציפורה נחמדת".)

פעילות סיכום: קריאה קולית של השיר

במליאה

- משוחחים על ההיבטים השונים של קריאה קולית ותשומת הלב הנדרשת לכל אחד מהם, כדי להגיע אל קריאה קולית במיטבה:
  - קריאה מדויקת של המילים
  - התייחסות לסימני הפיסוק
  - קריאה קולחת בקצב המתאים לתוכן ולנמענים
  - הקפדה על הנגנה ועל עוצמת הקול (בהתאמה לטקסט)

הצעה זידקטית: חשוב לשוחח עם התלמידים ולהנחות אותם לקריאה הפרשנית השונה של חלקי השיר השונים תוך הדגמה. למשל, אין קוראים את הבתים שבהם היא מפרטת מה היא לא מצאה.

בזוגות

- מתאמנים לקראת קריאה קולית מוטעמת של השיר בפני הכיתה.

במליאה

- תלמידים קוראים את השיר בקול (או מדקלמים בעל פה בפני הכיתה).
- חוזרים אל הדברים שאמרו התלמידים אחרי המפגש הראשון עם השיר. שואלים: האם עכשיו אתם יכולים/רוצים להוסיף, לשנות את מה שאמרתם קודם, האם אתם מבינים אחרת את השיר, מרגישים אחרת?
- יוצאים עם הילדים החוצה, מסתכלים בטבע ומבקשים מהם להיות "משוררים לרגע" ולחוות חוויה דומה לזו שמתארת המשוררת, לראות את העולם הרגיל בעיניים אחרות. התוצאה יכולה להיות שורה או כמה שורות בעל פה או בכתב.

אור וצל לאה גולדברג

בגני, בצדה של מרפסת
אור וצל שחקו בתופסת.

בא הרוח דפק באילן:
"רוצו חיש!" זה הנה הסימן.

ממהר-אך הצל השחור
ואיננו משיג את האור.

והאור- הוא עליו ושמן
ובורח, בורח, בורח!

והרוח פזמון מפזם
ומאיץ ומאיץ בשניהם.

רץ הצל הפזיז, ממהר,
ומכעס משחיר עוד יותר.

והאור מתגרה בו ונס
וצוחק ואיננו נתפס.

רד הערב ובא גם הליל
ישפבו עיפים אור וצל.

בגני בצדה של מרפסת,
כך נגמר המשחק בתופסת.

מתוך הספר **מה עושות האיילות**, ספרית פועלים, 1957.
© כל הזכויות שמורות לספרית פועלים, בני ברק.

השיר "אור וצל"

השיר מתאר משחק "תופסת" בין האור לצל, כפי שהוא נראה בעיני היוצרת היושבת במרפסת גנה. בחלק מהבתים מתוארים האור והצל יחד, ובחלק מהם - רק אחד מהם, או הרוח ש'מפעילה' אותם.

השיר בנוי על האנשה של תופעות הטבע. המשחק מתחיל בציווי של הרוח - "רוצו חישי!". במהלך המשחק האור והצל מתחרים ביניהם, אבל כשיורד הערב הם הולכים לישון ביחד (זו תמונה מוכרת היטב מחיי היום-יום של הילדים - משחקים, מתחרים, מתגרים, אפילו רבים, ובסוף המשחק נחים יחד. כלומר, הקונפליקט הוא רק במשחק, לא בחיים).

תופעות הטבע מקבלות בשיר "חיים". היוצרת השתמשה פה באמצעי של **האנשה**. האנשה היא ציור לשוני המציג חי, דומם, צומח, תופעת טבע, רעיון או תכונה כיצור אנושי. האנשה היא סוג של מטאפורה המציינת משמעות המושאלת מעולמו של האדם לעולם בעלי חיים, חפצים דוממים, או תכונות מופשטות. ביצירה הספרותית המואנש מסוגל לחשוב, להביע את רגשותיו ולפעול כאדם (עפ"י הספרייה הווירטואלית של מטה, דינה ציונית).

היוצרת בחרה בשיר זה במילים רבות שמופיעים בהן הצלילים ש, ש', ס, צ, ז, צלילים המדמים את קולה של הרוח. אמצעי זה נקרא **מצלול**. מצלול הוא שם כולל לכל האמצעים בשירה ובפרוזה המבוססים בעיקר על צלילים במילים ולא על משמעותן.

בבתים המתארים את המשחק של האור והצל (שני עד שביעי) השיר מעביר תחושה של **תנועה** בלתי פוסקת. התחושה מועברת בעזרת אמצעים אחדים:

- שימוש רב בפעלים - זמני הפועל משתנים בהתאם לרצף המשחק.
- חזרה על פעלים המביעים מהירות ותנועה הבאים זה אחר זה, לדוגמה: "וברח, בורח, בורח!", וגם: "ומאיץ, ומאיץ בשניהם", וכן "ממהר, אץ הצל השחור".

- בתים קצרים: בכל אחד 2 שורות. בכל בית חריזה משלו.
- שימוש חוזר ב-ו החיבור בתחילת הבתים או בתחילת השורות (ולעתים גם באמצע שורה).

לפני קריאת השיר

- כותבים על הלוח שלושה מארבעת הבתים הראשונים של השיר, ומחליפים את המילים 'אור' ו'צל' בשמות ילדים, למשל:

בְּגִנִּי, בְּצֶדֶה שֶׁל מְרֻפָּט
מור ודור שְׁחָקוּ בְּתוֹפָּט.
מְמַהֵר-אֶץ דור
וְאֵינְנוּ מְשִׁיג אֶת מור.
ומור – הוא עָלִיו וְשָׁמַח
ובוֹרַח, בוֹרַח, בוֹרַח!

הערה דידיקטית: בכיתות שבהן יש מחשב ומקרן או לוח פעיל, מומלץ להקרין את השיר ולהסתיר את המילים 'אור' ו'צל'.

- קוראים את הבתים ושואלים את התלמידים באיזה משחק מדובר.
- שואלים: למה אפשר לצפות בהמשך של השיר, לפי מה שקראנו עד עכשיו? (מה שאמור לעלות הוא העולם של משחק התופסת: ריצה, מנצח, מפסיד – מילים מהשדה הסמנטי של משחק).
- אפשר לצאת עם התלמידים לחצר, ואח"כ לשאול אותם מה ראו בחוץ. אפשר להניח שהתלמידים לא יתייחסו כלל לאור ולצל בחצר, וזה יפתיע אותם בהמשך.

קריאת השיר

- מסבירים שאנחנו הוספנו לשיר שמות של ילדים, כי בדרך כלל ילדים משחקים תופסת, אבל לאה גולדברג כתבה משהו אחר.
- קוראים את השיר בקול בפני הכיתה.

בעקבות קריאת השיר

במליאה

- מזמינים את התלמידים להביע מה קורה במשחק שבשיר בתנועה, בפנטומימה או בצבעי גואש על דפים גדולים.
- מזמינים תלמידים שמעוניינים בכך להציג את התוצר ולהסבירו.

אמצעי אמנותי – האנשה

במליאה

- שואלים: מי בדרך כלל משחק בתופסת? (ילדים, אנשים)
- מי משחק בתופסת בשיר? (אור וצל)
- מסבירים שלתופעה זו קוראים **האנשה** ומנסים לברר את מקור המילה. למשל, שואלים איזו מילה אחרת מוכרת היא מזכירה (אנשים). מבקשים מהתלמידים לאתר בשיר פעלים שמתאימים לבני אדם ופה הם מיוחסים לתופעות טבע.

אמצעי אמנותי – מצלול

במליאה

- קוראים בקול את הבית הראשון תוך הדגשת האותיות השורקות ז, ס, צ, ש, ש' כדי לזהות צלילים חוזרים או בולטים:
בְּגִנִּי, בְּצֵדָה שֶׁל מְרֻפֶּסֶת
אֹר וְצֶל שֶׁחֲקוּ בְּתוֹפֶסֶת
- משוחחים: מדוע היוצרת בחרה במילים שהצלילים בהן חוזרים? מה הצלילים החוזרים מזכירים? (קול הרוח הנושבת)

בזוגות

- מבקשים מתלמידים לקרוא את השיר, למצוא צלילים אלו ביתר הבתים בשיר ולצבוע אותם (על הטקסט הנמצא בידיהם או עלי גבי הטקסט המוקרן):

בְּגִנִּי, בְּצֵדָה שֶׁל מְרֻפֶּסֶת
אֹר וְצֶל שֶׁחֲקוּ בְּתוֹפֶסֶת.

בָּא הָרוּחַ דָּפַק בְּאֵילָן:
"רוצו חישי!" זֶה הָיָה הַסִּימָן.

מְמַהֵר-אָץ הַצֶּל הַשְּׁחֹר
וְאֵינְנוּ מְשִׁיג אֶת הָאֹר.

וְהָאֹר – הוּא עֲלִיז וְשִׂמְחָה
וּבֹרֵחַ, בֹּרֵחַ, בֹּרֵחַ!

וְהָרִיחַ פְּזִמּוֹן מְפִיז
וּמְאִיץ וּמְאִיץ בְּשִׁנְיָהֶם.

רַח הַצֵּל הַפְּזִיז, מְמַהֵר,
וּמְכַפֵּס מִשְׁחִיר עוֹד יוֹתֵר.

וְהָאֹר מְתַגַּרָה בּוֹ וְנָס
וְצוֹחֵק וְאֵינְנוּ נִתְפָּס.

רַד הָעֶרֶב וּבָא גַם הַלֵּיל
יִשְׁכְּבוּ עֵינַיִם אֹר וְצֵל.

בְּגִנִּי בְּצֹדָה שֶׁל מְרַפֶּסֶת,
כִּד: נִגְמַר הַמְשָׁחַק בְּתוֹפֶסֶת.

- מזמינים תלמידים לקרוא בקול את השיר, תוך הדגשת הצלילים החוזרים.

אמצעי אמנותי – שימוש בפעלים וב-ו החיבור להדגשת מהירות ותנועה

בקבוצות

- מאתרים בבתים השני עד השביעי בשיר פעלים המבטאים מהירות ותנועה.
- מסמנים את המופעים של ו החיבור באותם הבתים.

במליאה

- קוראים ביחד במקהלה את השיר תוך הדגשת הקצביות והמהירות והשימוש ב-ו החיבור (או מזמינים תלמידים המעוניינים בכך). אפשר למחוא כף בעת הקריאה בכל פעם שמופיע פועל, ולהקיש בעיפרון על השולחן עם הופעת ו החיבור.

פעילות סיכום

- **הצעה:** אם אפשר לצאת לחצר, שיש בה משחקי אור וצל, אנא צאו, ואפשרו לתלמידים לחוות באופן בלתי אמצעי את החוויה של המשחק ביניהם.
- תלמידים קוראים בפני הכיתה בקול בתפקידים בליווי תפאורה ואביזרים שהם מכינים בקבוצה.
- חוזרים לתוצרים שהתלמידים הכינו אחרי ההאזנה הראשונה לשיר ומציעים להם להוסיף/להמשיך את התוצר, להסביר שוב באופן אחר או להכין תוצר אחר.

הספורטאית

לאה גולדברג

הסתכלו נא איך קופצת
הטפה המנצנצת,
הטפנת הקטנה
מו העץ שבגנה.

היא איננה מפתחת,
בעלה גולשה יורדת,
חת ושתים, - ועכשו
היא תקפץ מן הענף!

הענף כל כך גבוה,
הטפנת - אין כמוה -
החליקה, נצנצה
ולתוך שלולית קפצה.

איזה אמץ! הטפנת
עוד קטנה היא, עוד קטנטנת
וקופצת כגדולה:
אות הספורט מגיע לה!

מתוך הספר **מה עושות האיילות**, ספרית פועלים, 1957.
© כל הזכויות שמורות לספרית פועלים, בני ברק.

השיר "הספורטאית"

בשיר מתוארת התבוננות בתופעת טבע יום-יומית (טיפת מים גולשת מעץ), שהיוצרת מאירה בהומור ומדמה למעין שידור של תחרות ספורטיבית ('הסתכלו נא' - פנייה לקוראים). היא מאדירה את היכולת הספורטיבית של הטיפה באמצעות אמירות, כגון: "הטיפונת - אין כמוה", "איזה אומץ". היוצרת נעזרת באמצעי אמנותי - **האנשה**. הטיפה הקטנה מושווית לספורטאית בשם השיר (הספורטאית) ואף בשורה האחרונה שבה כתוב: "אות הספורט מגיע לה!" היוצרת אף מאדירה את יכולתה של הטיפה באומרה שהיא "איננה מפחדת".

לכל אורך השיר יש **חריזה** בכל שתי שורות צמודות. השיר משופע בפעלים: קופצת, מפחדת, יורדת, החליקה, הפועל ק-פ-ץ מופיע 4 פעמים בכל פעם בזמן שונה (קפצה, קופצת, תקפוץ).

השיר מורכב מ- 4 בתים בני 4 שורות, יש בו שימוש בסימן קריאה לשם הדגשת דרמטיות. המכלול של האמצעים בשיר יוצר הגזמה המעלה חיוך, **הומור**.

במליאה

- קוראים את השיר בפני הכיתה. מדגישים בעת הקריאה את הקצב של השיר, וכך מדגימים את התנועות של הטיפה, וכן את הדרמטיות וההומור הבאים לידי ביטוי בשימוש בסימן הקריאה.
- שואלים: מי היא הספורטאית?
- מסבירים לתלמידים מהו אות הספורט.

אות הספורט הוא אות שניתן לאחר מבחני כושר בתחום הספורט לכלל התלמידים בבתי הספר היסודיים. מבחנים אלו התקיימו בין השנים 1955-1973 בכמה מקצועות ספורט: ריצה קצרה, ריצה ארוכה, קפיצה לרוחק, קפיצה לגובה והדיפת כדור ברזל. כל מי שעבר את המבחנים קיבל תעודת הישגים וסיכת "אות הספורט". המצטיינים זכו לסיכת כסף (על פי ויקיבוץ).

- משוחחים על ההומור בשיר: "איזה אומץ!" - האם זה מוזגם, האם זה מצחיק? מדוע?
- האמנם מגיע לה "אות הספורט"? מה מצחיק בשיר?
- בשיר הטיפה מוקטנת לטיפונת. ככל שהיא מוקטנת, כך הממד של האומץ גדל.
דווקא במקום שבו היא מוזכרת כ'קטנטונת', דווקא שם היא 'גדולה'. למה הכוונה במילה 'גדולה' כאן?
- מבקשים מהתלמידים להתבונן בשם התואר 'מנצנת', ושואלים אותם מה עולה בדמיונם לשמע המילה (נצנוץ - משהו שמתחבר לעולם קסום).

הערה זידקטית: לאחר הפגישה הראשונה עם השיר בתיווך המורה (כמודגם לעיל) אנו מציעים מהלך יישומי של לימוד השיר המתבסס על הלימוד של שני השירים הראשונים. התלמידים ישתמשו בידע שנרכש בשני השירים הקודמים לשם לימוד השיר החדש. האינטראקציה החברתית עם עמיתים, שבה כל קורא מתבקש לנמק ולבסס את פרשנותו, עשויה לתרום לפתוח מודעות ספרותית, ליכולת להעריך יצירה ספרותית, לפתח טעם אישי, ולהביא לידי ביטוי את המשמעויות השונות שאפשר להפיק מן הטקסט. (עפ"י תכנית הלימודים: חינוך לשוני, עברית- שפה, ספרות ותרבות, תשס"ג)

בקבוצות

- קוראים את השיר, מצביעים על אמצעים אמנותיים שכבר הכרנו בשירים הקודמים.
- מכינים תשדיר ספורט במילים של התלמידים המתאר את התחרות שבה משתתפת הטיפה.

את התשדיר אפשר להקליט על גבי מצגת או בתוכנת Photo - story
<http://info.smkb.ac.il/home/home.exe/9913/67878>

מליאה

- כל קבוצה מציגה את התשדיר שהכינה.

פעילות סיכום של היחידה

בפעילות המסכמת אנו מציעים לקשור קשרים בין היסודות של תיאורי הטבע בשלושת השירים. פעולה זו תורמת ליצירת מארג תרבותי-ספרותי ומעמיקה ומרחיבה את ההבנה הספרותית. יצירות ספרותיות שעוסקות באותו עניין ונכתבו על ידי אותו יוצר עוזרות לתלמידים למצוא קשרים החורגים מגבולות הטקסט היחיד ולהבין שיצירות "נשענות" על יצירות.

מומלץ להגיע עם התלמידים להבנה שהיוצרת התבוננה בתופעת טבע יומיומית, שכולנו עדים לה, ויצרה שיר. השיר מתאר בכלים אמנותיים את תופעת הטבע ואת המבט המיוחד של היוצרת עליה.

השם של יחידת ההוראה, שירת הטבע, יכול לשמש מנוף לשיחה.

במליאה

- שואלים: במה השירים דומים זה לזה? (אמצעים אמנותיים, נקודת מבט ייחודית על מראות טבע שבדרך כלל אנשים אינם מתעכבים להתבונן בהן).
- משוחחים על ההבדל שבין נקודת המבט של היוצרת לבין אותו מראה בחיי היומיום. האם אפשר לכתוב שיר על מראות טבע אחרים? אילו? (גשם, רוח, שקיעה, זריחה).
- אפשר להזמין קריאה בקול או דקלום של השירים על ידי תלמידים המעוניינים בכך. אפשר להציע שילוב של פעילות שתלווה את הקריאה (פנטומימה, תנועה, מעין המחזה 'קטנה', תפאורה, אביזרים נלווים).
- יצירה: אפשר להציע לעשות איור או יצירת הדבק (קולאז') לשיר או לקטעים נבחרים מן השירים. את ההדבק אפשר ליצור באמצעות בחירת צילומים, תמונות וציורים מ-Google, העתקתם, גזירתם ושילובם עם קטעים נבחרים מן השירים.

פרק הרחבה: הקניית מיומנויות מחשב ומידע, והשימוש בהן לקידום מטרות השפה